

SLOVENSKA KRATKA PROZA DEVETDESETIH LET 20. STOLETJA – PROBLEM NOVE IDENTITETE

Globalizacija je sodobnemu svetu dodala močno dinamičnost in postala svojevrstni »test za preživetje« za nacije in nacionalne države. V novih pogojih slovenski avtorji (A. Blatnik, E. Flisar, J. Virk, L. Kovačič, D. Jančar) poskušajo na novo identificirati svoje junake v regionalnem, evropskem in svetovnem prostoru, kajti v samoidentifikaciji nacije, družbe in posameznika vidijo način, kako najti »svoje« in to postaviti v razmerje s splošnim. Slovenska kratka proza devetdesetih let 20. stoletja odraža izkušnjo zavesti Slovencev našega časa in nam razkazuje protislovja, značilna za človeka v obdobju globalizacije, ki se ima hkrati za svetovljana in za rojaka iz določenega kraja, ki govori svoj jezik in ima lastni zgodovinski spomin.

identiteta, samoidentifikacija, globalizacija, kratka proza, samozavest

Globalisation has made the modern world more dynamic and has become something like »a test of survival« for all nations and national states. In these new conditions, Slovene authors (Andrej Blatnik, Evald Flisar, Jani Virk, Lojze Kovačič, Drago Jančar) try in a new way to identify their heroes as regional, European or world representatives, because by means of national, social and personal self-identification they find a way to correlate what is »theirs« with the universal. Slovene short prose of the 1990s reflects the contemporary Slovene experience and displays contradictions characteristic of the individual at a time of globalisation, who realises that he is both a citizen of the world and a native of a sepcific land speaking his native language and with his own historical memory.

identity, self-identification, globalisation, short prose, self-consciousness

Devetdeseta leta 20. stoletja so slovenski književnosti kot ključni sestavini nacionalne kulture prinesla nova upanja in nove skrbi. Po eni strani je po nastanku slovenske državnosti seveda prenehala obstajati potreba po zunajliterarnih obveznostih, ki jih je morala literatura izpolnjevati v skoraj vsej svoji zgodovini. Nekaj stoletij je bila njena najpomembnejša naloga označevanje samoidentifikacije, umetnostna beseda je bila skoraj edini nosilec kode nacije in je amortizirala kulturni in ideološki pritisk s strani držav, del katerih je bila Slovenija. Književnost sicer pomeni boj za nacionalno emancipacijo in pravico do svobodnega izražanja, saj, kot je poudaril D. Jančar, ustvarja »samostojnost in odpornost znotraj tujih političnih in

gospodarskih sistemov, hkrati pa razvija visoke umetnostne forme« (Simoniti 2004: 11).

Po odločilnih spremembah na evropskem zemljevidu v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja je slovenska književnost (podobno tudi književnosti drugih narodov, ki so dobili težko pričakovano suverenost) začutila nekakšno izgubljenost, ki je jo povzročila izguba njenega temeljnega poslanstva – služenja nacionalni ideji. O takšni izgubljenosti je na začetku devetdesetih let pisal češki prozaist J. Kratochvil: »Po dolgem času postane češka književnost [tako kot slovenska, hrvaška, slovaška in celo poljska – op. N. S.] svobodna in rešena vseh družbenih obveznosti in narodnih pričakovanj, z užitkom prezira vse ideologije, poslanstva, služenje narodu ali komurkoli.« (Kratochvil 1995: 83–84.)

Seveda v novih pogojih literatura začne iskati nov prostor v orientacijskem sistemu, nove načine stikov z realnostjo, ker želi biti koristna in potrebna v kontekstu celotne spreminjajoče se evropske družbeno-politične arhitekture. Literatura uresničuje svojo notranjo potrebo po prilagajanju univerzalnim oblikam in socialnemu ustroju sodobnega življenja. Pri tem pogosto prihaja do prerazporeditve »žanrskih sil« v smeri minimalizacije, kajti utrip življenja zahteva mobilnost in hitro reagiranje tako avtorja kot tudi bralca. Eden od načinov preživetja v novih pogojih je tudi težnja k t. i. minoritarni problematiki, ki je prej sodila med marginalne, in sicer ekološki, genderski, feministični idr., izrazita pa je tudi tendenca splošnega »olajšanja« in »trivializacije« literarnih žanrov v smeri kriminalke, trilerja in fantastike. Ob tem se literatura sooča z ostrim vprašanjem o nujnosti prenovitve umetnostnega jezika.

Po drugi strani se v zadnjem desetletju 20. stoletja intenzificirajo integracijski procesi, katerih rezultat je socialna, gospodarska in kulturna modernizacija Srednje in Jugovzhodne Evrope. Ameriški sociolog F. Fukuyama pravi, da »gospodarske sile spodbujajo rušenje nacionalnih preprek« (Utkin 2002: 7), da prihaja do t. i. macdonaldizacije oziroma westernizacije nacionalnih kultur in literatur, torej do dosledne podreditve vsega aktivnega svetovnega prebivalstva zahodnim vrednotam in zahodnemu načinu življenja. Poglobljajo jo tudi odtujitev tradicionalnih vrednot ter širitev množične kulture in mitologizacija mišljenja.

S kulturološkega vidika je vse to podobno novi humanistični revoluciji, v kateri lahko več tradicionalnih nacionalnih in etničnih kultur doživi bistvene spremembe in se močno deformira. Med prisilno prilagoditvijo nacionalnih vrednot novi geopolitični, gospodarski in komunikacijski situaciji proces nacionalne in kulturne samoidentifikacije in zavedanja nacionalne identitete seveda postaja vse bolj zapleten. Problem obnove identitete (nacionalne, etnične, kulturne) je ključni problem sodobnega sveta, svojevrsten »signal« nove dobe, ker prav nacionalna identiteta lahko zaustavi nasilni prodor globalne civilizacije. V zvezi s tem je aktualno vprašanje vloge in položaja posameznih literarnih žanrov t. i. »malih« pri oblikovanju nove identitete nacij.

Problem identitete literarno vedo 21. stoletja zanima še naprej (velik del sodobne teorije identitete je obogatil zbornik *Identity*, ki je izšel leta 2000 v Londonu). V drugi polovici 20. stoletja so o tem fenomenu pisali francoski poststrukturalisti in ameriški dekonstruktivisti (J. Derrida, G. Deleuze, J.-F. Lyotard, J. Kristeva, J. H. Miller). Teoretik Frankfurtske šole, filozof in kulturolog T. W. Adorno, je pisal, da je umetnost oblika razuma, ki obvlada naravo, in umetnostno delo lahko nastane samo takrat, ko se jezik, zvoki, oblika in barva zberejo v neko celoto. Identiteta kot kategorija logike pomeni proporc, katerega členu sta enaka, je občutek nenehnega samopotrjevanja, v katerem človek lik svojega *Jaza* razume in vidi kot sklenjeno celoto, vključno s kulturnimi in socialnimi povezavami. Proces prilagajanja osebnosti napreduje postopoma, kdaj pa kdaj se nenadoma pretrga, kar povzroča krizo identitete, ki sama spodbuja naslednjo fazo identitete ali socializacije (npr. prestop od družinskih vrednot k splošno človeškim). Ameriška psihologa B. Slugosky in J. Ginsburg trdita, da ljudje uporabljajo razlagalne diskurze, da bi koordinirali identitete, ki jih projicirajo; gre za projekcije svojega *Jaza*, znotraj katerih morajo preživeti. *Ego-identiteta* je način, kako posameznik v nekem jeziku sam sebi pripoveduje zgodbo o sebi in drugih. *Ego-zgodbo* pogojuje določena doba z vsemi svojimi posebnostmi. Človek vidi sebe tako, kot ga vidijo drugi. Podobno sklepa J. Lacan. Po njegovem mnenju je identiteta področje, na katerem osebnost obstaja in deluje kot celota, značilnost odnosa človeka do samega sebe, njegova pripadnost samemu sebi. V sociokulturnem kontekstu identiteta poudarja pripadnost posameznika skupnosti. V skladu s tipom skupnosti (država, nacija, etnična oz. kulturna skupina, subkultura) ločimo politično, nacionalno, kulturno, subkulturno, gendersko idr. identiteto. Vse to, kot pravi M. Juvan (2003: 12), pomeni dvojnost konstrukcije identitete: narativno-interpretativno graditev 'sebstva', ter opredeljevanje subjekta z njegovo udeleženo v eni ali več družbeno-kulturnih skupinah, razredih, kategorijah..

Sedanje mnenje o tem, kako se je oblikoval pojem identitete v literaturi na prelomu 20. in 21. stoletja, ni jasno. To je razumljivo, ker, kot je pravilno zapisal angleški sociolog N. Stevenson (2004: 12), »se iskanje sestavin kolektivne in individualne identitete odvija brez prestanka,« torej gre za aktivno razvijajoči se proces. Ta problem je aktualen zaradi dejstva, da živimo v obdobju globalizacije in se torej nehote udeležujemo procesa globinskih sprememb kulturnih stereotipov. Globalizacija je sodobnemu svetu dodala močno dinamičnost in postala svojevrstni test za »preživetje« za nacije in nacionalne države (tudi mlade). Kot ena dominantnih teženj razvoja sodobne civilizacije vpliva zelo močno ne samo na socialno-gospodarske in politične vidike družbenega razvoja, temveč tudi na kulturološke. Razvoj komunikacijskih sredstev v okviru povsem drugačne strukture informacijskih procesov vpliva tudi na spremembe družbenih vrednostnih usmeritev, kar tudi povzroča izbiro duhovnih prioritet. Ob tem nobena kultura ne obstaja izolirano od ustvarjalnih iskanj drugih in natančna ocena vsake nacionalne izkušnje ni mogoča brez upoštevanja svetovnih izkušenj. Kot je v svojem referatu na 23. med-

narodnem slavističnem kongresu dejal akademik F. Bernik: »[N]acionalna kultura, ki se hoče v obdobju globalizacije obdržati in ohraniti lastno verodostojnost, ne bi smela niti podleči zunanjim skušnjavam niti se ne bi smela osamiti od njih in se odpovedati soočanju z izzivi časa.« (Bernik 2003: 7.)

Pomembna spodbuda za večjo pozornost do nacionalne identitete je rast nasprotovanja proti standardizaciji in proti vsiljevanju ameriškega načina življenja. O tem je leta 1987 češki prozaist L. Váculik zapisal:

Američan se zaveda, da je prišel iz Evrope in se ne odreka svoji sorodnosti. Skrbi ga evropska dediščina in ob priložnosti jo kupuje. Vendar ga homogenost prostora in jezika rahlo odtuji od nas: pazite, kako z nami kontaktira. Včasih bi nas najraje – v našem interesu seveda! – uničil z enim samim udarcem. Toda ne more, ker je po svoji vzgoji in krvi v glavnem Evropejec. Če ne bi bilo tako, bi iz Nizozemske verjetno naredil betonsko pristajališče za svoja protisovjetska letala, v nemških planinah bi zgradil udobne bunkerje za naše preživetje, na Poljskem in v Ukrajini pa bi imel poligon, le Francijo bi mogoče pustil tako, kot je, kot prijetno zaledje.

Z vidika pojmovanja fenomena identitete v slovenski književnosti oz. v kratki prozi lahko govorimo o ravneh samoidentifikacije, kot npr. geopolitični in geokulturni (*evropejskost*, *evropejska identiteta*), etno-kulturni (*slovanskost*, *slovanska identiteta*), nacionalni (*slovenskost*, *slovenska identiteta*), subkulturni (*regionalnost*, *regionalna identiteta*) in seveda genderski.

V luči take raznovrstnosti je zanimivo pogledati problem identitete od zunaj – kako se kaže identiteta junaka sodobne kratke proze tujemu (ruskemu) bralcu? Kaj prinaša v drugo okolje realiziran model slovenske samoidentifikacije? Poskusila sem praktično odgovoriti na to vprašanje, in sicer s pomočjo svojih profesorskih izkušenj. Anketirala sem študente slaviste filološke fakultete MGU, ki v 2. in 3. letniku študirajo zgodovino slovanskih književnosti in berejo prevedena umetnostna besedila. V ruščino je danes prevedenih 25 slovenskih romanov in več kot 100 kratkih zgodb od F. Levstika do P. Glavan, ene od avtoric mini antologije *Jutro v Rusiji*, ki je izšla leta 2004. Ruskim bralcem kratke proze so znani J. Jurčič, J. Trdina, J. Kersnik, I. Tavčar, F. S. Finžgar, I. Cankar, Prežihov Voranc, J. Kozak, C. Kosmač, M. Kranjec, I. Potrč, A. Ingolič, B. Zupančič, V. Zupan, A. Hieng, K. Gabeljšek, D. Lokar, R. Šeligo, L. Kovačič, M. Kleč, E. Flisar, D. Jančar, A. Blatnik, U. Kalčič, M. Novak, J. Virk. Izbor avtorjev je precej reprezentativen, vendar seveda govori o tem, kako je bila kulturna politika odvisna od duha časa: besedila lahko razvrstimo na prevode iz sovjetske dobe in na tista, ki so nastala po letu 1991 – torej po slovenski osamosvojitvi.

Naloga študentov je bila ugotoviti pripadnost junaka tega ali drugega besedila geopolitičnemu, nacionalnemu ter kulturnemu prostoru. Poleg filologov (48 študentov) se je raziskave udeležilo 6 zgodovinarjev. Povprečna starost anketirancev je bila 19 let. Predstavljam statistične podatke, ki se neposredno nanašajo na kratko prozo sodobnih slovenskih avtorjev.

Študentje so analizirali pet slovenskih zgodb iz devetdesetih let preteklega stoletja: *Vlažne stene* (1993) A. Blatnika, *Orodje* (1997) E. Flisarja, *Vrata* (1998) J. Virka, *Zgodba o dvoglavem sinu* (1993) L. Kovačiča in *Pogled angela* (1995) D. Jančarja – tri so natisnjene v antologiji *Čas kratke zgodbe* (1998). Morali so opredeliti identiteto junakov s stališča njihove pripadnosti skupini/kategoriji: *državljan sveta, Američan, Evropejec, Slovan, Slovenec, prebivalec regije (Prekmurec, Primorec* itd.). Rezultati so precej zanimivi in potrjujejo že znano tezo o izgubi/odsotnosti stabilnejše individualne identitete junaka in ontološki breztemeljnosti kratke zgodbe, njene vrženosti iz sveta (Virk 1998: 304).

V junaku mini zgodbe *Vlažne stene*, v kateri skuša avtor praznino izčrpanosti zapolniti z tem, da se obrača k drobnim, intimnim problemom, noben od bralcev ni prepoznal Slovenca. Podvomili so, ali je sploh Evropejec. Vsebina je preprosta: prvoosebni junak pride domov in najde svojo družico v postelji z drugim moškim, črncem Donaldom. Uživata v »ameriških raziskavah« in mu predlagata, da se jima pridruži.

Polovica študentov je rekla, da je zgodba postavljena v ZDA, 30 % jih je menilo, da je prostor Srednja Evropa, in sicer kakšna zahodnoslovanska država, saj se junak obnaša inteligentno, preveč civilizirano, ne vrže fanta čez prag, temveč razmišlja o pravici do izbire, ostali anketiranci (5 %) so situacijo tolmačili kot univerzalno – zanje je junak brez dvoma državljan sveta.

Povsem drugače so študentje pojmovali proces samoidentificiranja junakov Flisarja in Virka. V ironični ter samoironični osebi novele *Orodje* je večina (70 %) našla Evropejca slovanskega porekla. Zgodba o družini ljubljanskih intelektualcev, ki se je preselila na podeželje v družinsko hišo in tam nenadoma naletela na neko čudno orodje, ki je morda v preteklosti bilo neznani leteči predmet, ima po mnenju ruske mladine slovanski odtenek. Flisarjevi junaki nasprotujejo vsiljevanju kulta potrošništva, ne želijo biti japiji in iščejo harmonijo v naravi. V bolezni junakovega očeta – alkoholizmu – so mladi tudi spoznali nacionalno slovansko komponento. Tretjina študentov je bila prepričana, da se zgodba odvija v Sloveniji, ker je opazila konkretne življenjske, toponimične, zgodovinske podrobnosti.

Nobenih dvomov ni bilo glede identitete študenta iz Virkove kratke zgodbe *Vrata*. Študentje so razmišljali le to, ali je Slovenec – 65 % – ali Ljubljčan – 35 %. Ljubezenska zgodba junaka, ki tematizira človeka »iz krvi in mesa«, se dogaja v Ljubljani, sodobno življenje glavnega mesta Slovenije pa je njeno ozadje. Skoraj polovica študentov (47 %) je tudi poudarila, da je Virkov junak Evropejec: v zavesti mladih je vsaka univerza – simbol nove svobodne Evrope. Dandanes so tudi v Rusiji znani mednarodni študentski programi, kakršen je npr. *Galilei*.

Posebno mesto pripada *Zgodbi o dvoglavem sinu*, ki jo je avtor napisal kot pravljico. Zdi se, da je Kovačičev fantastični junak dvoglavi Janez, ki kot lik ponazarja boj dobrega in zla (in zlo zmaguje), neposredno povezan z nacionalno folkloro in nadaljuje slovensko ljudsko tradicijo. Toda kljub temu je 70 % bralcev v

njem prepoznalo predvsem junaka slovanskih pravljic in legend, 30 % pa ga je interpretiralo kot univerzalni arhetip.

Zgodba *Pogled angela* je bila glede prepoznavnosti junakov za bralce najtežja. Njeni junaki so ljudje, ki se pogumno spoprijemajo s težavnimi življenjskimi razmerami, njihova odpornost in vztrajnost simbolizirata tipične poteze »gorskih« narodov in »alpskega« značaja. Etično zapleteni odnosi med mlado žensko, njenim starim možem in mladim hlapcem s perspektive angela evocirajo neko nad svet dvignjeno instanco vsevednosti – »oko angela« je vseveden in obenem izgubljen pogled veselja, ki so ga študentje obravnavali predvsem kot izraz evropske mentalitete in identitete. V 80 % odgovorov so junaki nastopali kot predstavniki evropske civilizacije, 15 % študentov je dalo junake med univerzalne like in jih povežalo s tradicijo svetovne književnosti.

Očitno je, da mladi ruski intelektualci identiteto junakov v kratki prozi slovenskih avtorjev devetdesetih let 20. stoletja doživljajo in tolmačijo dokaj različno. V njih pogosto ne vidijo Slovencev, ampak Evropejce, kar pomeni, da je trend evropeizacije subjekta v sodobni prozi opažen tudi od zunaj in da teza T. Hribarja o »evroslovenstvu« (Hribar 2003: 62) korigira problem identitete in samoidentifikacije v literaturi.

V zadnjem desetletju preteklega stoletja je vrnitev k zavedanju nacionalne identitete v slovenski kratki prozi povezana z odgovorom na vsiljen kult potrošništva. V zavesti večine slovenskih prozaistov še vedno živijo klasične tradicije nacionalne književnosti, zato je v osnovi njihove ustvarjalne samorealizacije iskanje sinteze med najnovejšo tehniko pisanja ter tradicionalno poetiko oz. med individualnim in nacionalnim. Avtorji poskušajo na novo identificirati svoje junake v regionalnem, evropskem in svetovnem prostoru, kajti v samoidentifikaciji nacije, družbe in posameznika vidijo način, da najdejo «svoje» in to umestijo v vsesplošno. Kratka proza devetdesetih let 20. stoletja odraža zavest Slovencev tega časa in nam kaže protislovja, značilna za človeka v obdobju globalizacije, ki se počuti hkrati kot svetovljan in kot rojak iz določenega kraja, ki govori svoj jezik in ima lastni zgodovinski spomin.

Viri in literatura

- BERNIK, France, 2003: Kulturna identiteta v obdobju globalizacije. Nevarnosti in perspektive. *Slavistična revija* 51/8. 3–9.
- BLATNIK, Andrej, TAUFER, Vito, VODOPIVEC, Peter (ur.), 2001: *Samopodoba Slovencev. Zbornik prispevkov za simpozij ob 75-letnici Slovenskega PEN*. Ljubljana.
- HRIBAR, Tine, 2004: Globalizacija, evroslovenstvo in humanistika – univerzalno, univerzitetno in nacionalno. *Nova revija* 252–253. 62–87.
- JUVAN, Marko, 2003. Stil in identiteta. *Jezik in slovstvo* 48/5. 3–18.
- KRATOCHVIL, Jiří, 1995: *Příběhy příběhů*. Brno.
- SHOTTER, Joe (ur.), 1989: *Text of Identity*. London, New York.

- SIMONITI, Iztok, 2004: Slovani in Evropa. *Sodobnost* 28/1. 3–15.
- VIRK, Tomo, 1998: Čas kratke zgodbe. *Čas kratke zgodbe. Antologija slovenske kratke zgodbe*. Ljubljana. 289–341.
- ВАЦУЛИК, Людвик, 2001: Моя Европа (с тремя картинками). *Иностранная литература* 5. 239–251.
- СТИВЕНСОН, Ник, 2004: Глобализация, национальные культуры и культурное гражданство. *Глобализация: контуры XXI века*. Москва. 5–16.
- УТКИН, А. И., 2002: *Глобализация: процесс и осмысление*. Москва.

